

The Discourse of the Quran in Order to Fight Bribery and its Consequent Social Harms

Masoumeh Mirzajani-Bijarpasi¹, Roghayeh Sadeghi-Niri^{2*}, Alireza Abdolrahimy³

1. Ph.D Student, Department of Quranic Sciences and Tradition, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.
2. Associate professor, Department of Quranic Sciences and Tradition, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran.
3. Assistant professor, Department of Quranic Sciences and Tradition, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

***Corresponding Author:** Roghayeh Sadeghi-Niri, Department of Quranic Sciences and Tradition, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran.

Email: ac.sadeghiniri@azaruniv.ac.ir

Received: 11 May 2019

Accepted: 1 June 2019

Published: 17 June 2019

How to cite this article:

Mirzajani-Bijarpasi M, Sadeghi-Niri R, Abdolrahimy A. The discourse of the quran in order to fight bribery and its consequent social harms. *Salamat Ijtimai (Community Health)*. 2019; 6(3):357-70.
DOI: <http://doi.org/10.22037/ch.v6i3.25443>.

Abstract

Background and Objective: Bribery is among financial crimes which has been highly condemned by Holy Quran and is defined as giving authorities and non-authorities to rule in one's favor. Quran has considered bribery as one of the biggest financial acts of corruption which could provide the basis for the collapse of societies through violation of the rights of individuals, impeding the implementation of justice and hindering economic development. This study aimed to investigate the social harms of bribery from Quran's point of view.

Materials and Methods: This study used a documentary and descriptive-analytical method.

Results: The most important social damages of bribery were non-implementation of justice and law, lack of economic development, people's dissatisfaction and subjugation of government and expansion of illegal activities. In addition, realization of the desired economic status as described by Quran helps maintain the Quran's values and norms in the community to become religious thoughts to the common literature of society and people's lives. To this end, the Qur'an's discourse is to combat the corruptions of the bribe by a gradual approach which first began with the knowledge and introduction of society and then, through the promotion and modeling of values and culture, and the explanation of the consequences of discourse.

Conclusion: To form any fundamental change in the society, it should be progressively planned and implemented, and radical and unplanned actions cannot have any profound and lasting effects. Therefore, Quran has chosen a progressively planned and step-by-step approach in the direction of discourse on combating bribery.

Keywords: Discourse; Bribe; The Holy Quran; Justice implementation; Economic development.

Conflict of Interest: None of the authors has any conflict of interest to disclose.

Ethical publication statement: We confirm that we have read the Journal's position on issues involved in ethical publication and affirm that this report is consistent with those guidelines.

Approval thesis number: 11920405951002

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

گفتمان سازی قرآن در جهت مبارزه با رشوه و آسیب های اجتماعی ناشی از آن

معصومه میرزاجانی بیجارپسی^۱، رقیه صادقی نیری^{۲*}، علیرضا عبدالرحیمی^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.

۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

* نویسنده مسئول: رقیه صادقی نیری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.

Email: ac.sadeghiniri@azaruniv.ac.ir

تاریخ پذیرش: خرداد ۱۳۹۸

تاریخ دریافت: اردیبهشت ۱۳۹۸

چکیده

زمینه و هدف: از جمله ناهنجاری های اقتصادی که در قرآن به شدت نکوهش شده رشوه و رشوه خواری است که عبارتست از چیزی است که به حاکم و غیرحاکم می دهند تا به نفع رشوه دهنده حکم کند. به طوری که یکی از مهم ترین مفسد اقتصادی را شکل می دهد که قرآن کریم برای اقتصاد جوامع معرفی نموده است و به شیوع و ترویج آن در جوامع هشدار داده که زمینه فروپاشی جوامع از طریق تضییع حقوق افراد، عدم اجرای عدالت و کاهش توسعه اقتصادی را فراهم می کند. لذا این مطالعه با هدف تعیین آسیب های اجتماعی رشوه از نظر قرآن کریم انجام شد.

روش و مواد: این مطالعه با به کارگیری شیوه اسنادی و بهره گیری از روش توصیفی-تحلیلی به بررسی مراحل گفتمان سازی قرآن در باب مبارزه با مفسده اقتصادی رشوه و آسیب های اجتماعی آن پرداخته است.

یافته ها: مطالعه نشان داد مهم ترین آسیب هاب اجتماعی رشوه خواری، عدم اجرای عدالت و قانون، عدم توسعه اقتصادی، نارضایتی مردم و زیر سؤال رفتن حکومت و گسترش فعالیت های غیر قانونی می باشد. همچنین گفتمان سازی، طراحی مطلوبیت های اقتصادی تشخیص داده شده بنا بر آموزه های قرآن است تا ارزش ها و هنجارهای قرآنی در جامعه حفظ شود و یک اندیشه دینی به ادبیات رایج جامعه و زندگی مردم تبدیل شود. به این منظور، گفتمان سازی قرآن برای مبارزه با مفسده رشوه به روش تدریجی است که ابتدا با شناخت و معرفی جامعه آغاز شده و سپس با تبلیغ و الگوسازی ارزش ها و فرهنگ سازی و تبیین پیامدها به گفتمان سازی پرداخته است.

نتیجه گیری: برای شکل گیری هر تغییر اساسی در جامعه باید با برنامه و به صورت تدریجی جلو رفت و اقدامات سریع و بی برنامه، هیچ تأثیر عمیق و پایداری نمی تواند داشته باشد. قرآن در راستای گفتمان سازی در ارتباط با مبارزه با رشوه و رشوه خواری، به صورت تدریجی و برنامه ریزی شده و گام به گام پیش رفته است.

واژگان کلیدی: گفتمان سازی، رشوه، قرآن کریم، مانع اجرای عدالت، مانع توسعه اقتصادی.

مقدمه

قرآن، کتاب هدایتی است که ضامن سعادت انسان ها و اصلاح جامعه بشری است و مهم ترین و استوارترین روش ها برای تبیین برنامه زندگی را پیش پای انسان می نهد. از روش های مؤثر مذکور در قرآن، طرح مفاسد اقتصادی و بیان راهکارهای مقابله با این معضل اقتصادی است. در این میان، یکی از امور حرام و از جمله آفات اقتصادی در روابط اجتماعی، رشوه است. رشوه به عنوان یکی از مصادیق کسب حرام در قرآن به شمار می رود. خداوند در قرآن، رشوه را به شدت نهی نموده است علت تأکید قرآن بر نهی و مذمت رشوه این است که به دلیل آثاری که در حوزه های مختلف اقتصادی، اعتقادی، اجتماعی، دنیوی و اخروی بر جوامع بشری وارد می آورد مانند اینکه رشوه با ضایع کردن حق افراد، مانع اجرای عدالت می شود و بهم زنده نظام اقتصادی معتدل است سبب سلب امنیت و فساد و تباهی در جامعه می شود. بر این اساس، سوال اصلی این است که گفتمان سازی قرآن در جهت مبارزه با رشوه چگونه است؟ مقاله حاضر تلاشی در جهت پاسخگویی به سوال مهم فوق است که با استناد و تأمل در آیات قرآن به انجام رسیده است.

رشوه در لغت و اصطلاح

رشوه، از ماده «رشا» به معنای کود و خاشاک و ریسمان بلند است (۱). رشوه در اصطلاح، چیزی است که به حاکم و غیرحاکم می دهند تا به نفع رشوه دهنده حکم کند و یا به آنچه که رشوه دهنده می خواهد عمل کند، به منظور ابطال حق یا احیای باطل (۲).

گفتمان در لغت و اصطلاح

گفتمان، از واژه فرانسوی Discourse و لاتین Discursus به معنی گفتگو، محاوره، گفتار و از واژه Discurrer به معنای طفره رفتن، از سر باز کردن، تعلل ورزیدن و گرفته شده است. این اصطلاح در فارسی در معادل های دیگری همچون مقال، سخن، گفتار به کار رفته است (۳). گفتمان در اصطلاح، ارائه فکری منسجم، منظم و قابل دفاع مبتنی بر فرهنگ و اعتقادات یک جامعه می باشد که از سوی یک رهبر یا فعال سیاسی یا فرهنگی با توجه به فضا و شرایط خاص جامعه تبیین می گردد و محور فعالیت ها و جهت گیری ها قرار می گیرد و بر سرنوشت جامعه و مردم تأثیر می گذارد و رفتارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی خاصی را شکل می دهد (۴).

گفتمان سازی

گفتمان سازی، یک اصطلاح جدید است، گفتمان سازی فرآیند تبدیل یا ورود نظریه ها و گفتمان های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی به ادبیات رایج جامعه و زندگی مردم است فرآیندی که با شناخت جامعه و استفاده از ابزارهای مناسب و آموزش صورت می پذیرد و اغلب زمانبر است (۵). گفتمان سازی، شیوه های تبدیل یک برنامه به ادبیات تک تک افراد جامعه می باشد، که نیاز به برنامه ریزی دارد و شامل مراحل است که به صورت گام به گام پیش می رود.

بر اساس این تعریف، گفتمان سازی درجهت مبارزه با رشوه و رشوه خواری به معنی جریانی است که طی آن بتوان این مفسده اقتصادی را از جامعه حذف نمود، و بنابراین برای انجام این منظور به شناخت و تبیین مسئله رشوه و توجه و تمرکز به روش های رساندن این مفهوم در مخاطب دارد تا بتوان مبارزه با پدیده رشوه خواری را در جامعه گسترش داد، به نحوی که ارزش ها و مقررات مربوط به آن توسط افراد جامعه به رسمیت شناخته شود.

هندسه طرح مسئله رشوه و گفتمان سازی آن در قرآن بر مبنای ترتیب نزول

برای دستیابی به روش قرآن در گفتمان سازی مبارزه با رشوه در عصر نزول، توجه به هندسه طرح این مقوله در قرآن بر مبنای ترتیب نزول سور حائز اهمیت است. آیات رشوه در چهار سوره از سوره های قرآن آمده است. با قدری تأمل و تتبع در منابع و کتب تفسیری و تأمل در سیاق آیات به نظر می رسد ترتیب نزول آیات اینگونه باشد: سوره غافر (مومن) آیه ۵۲، سوره بقره آیه ۱۸۸، سوره نساء آیه ۲۹، سوره نساء آیه ۱۶۱، سوره مائده آیه ۴۲، سوره مائده آیات ۶۲ و ۶۳.

این آیات را می توان در دو گروه آیات نازل شده در مکه و مدینه تقسیم کرد: آیات نازل شده در مکه، آیه ۵۲ سوره غافر است. طرح مسئله رشوه در سوره مکی آغاز می شود. قالب طرح در این سوره بیان ظلم بودن رشوه و سازش بین رشوه

دهنده و رشوه گیرنده است. آیات نازل شده در مدینه، آیات سوره های بقره، نساء و مائده می باشند. قالب طرح در سوره مدنی به صورت نهی و نکوهش رشوه، بیان سرگذشت علمای یهود و بیان عذاب برای رشوه خواری است.

روش گفتمان سازی مبارزه با رشوه در قرآن

بر اساس این روش به بررسی مراحل می پردازیم که قرآن به وسیله آن به مبارزه با رشوه به روش گفتمان سازی پرداخته است. گفتمان سازی، شیوه های تبدیل یک برنامه به ادبیات تک تک افراد جامعه می باشد، که نیاز به برنامه ریزی دارد و شامل مراحل است که به صورت گام به گام پیش می رود. ذکر یک نکته را باید ضروری دانست و آن اینکه، مراحل که در ادامه با عنوان مراحل گفتمان سازی قرآن خواهد آمد، به هیچ عنوان مستقل از هم و مقطعی نیستند و بدین صورت نیست که مرحله بالاتر به اتمام رسیده و کامل قطع گردد و مرحله بعدی آغاز گردد. تمامی مراحل در امتداد هم و هر کدام به صورت مستمر و یا نهایتاً به صورت های دیگر ادامه یافته اند.

مرحله توصیف

مرحله ای است که با ویژگی های صوری متن مانند واژگان، مفاهیم، ارتباط واژگان و معنا با یکدیگر سر و کار دارد (۶).

تشخیص و مسئله شناسی

برای ایجاد تغییر در گفتمان حاکم در عصر نزول که رشوه خواری است به شناخت دقیق جامعه، شرایط و الزامات حاکم بر مردم آن جامعه نیاز است.

نگاهی به تاریخ عصر جاهلیت در عربستان بیانگر آن است که فساد مالی در آن عصر به شکلی کاملاً آشکار و رایج وجود داشته است. پرداختن رشوه یک رفتار کاملاً عادی در آن زمان تلقی می شده است. ثروتمندان با پرداخت رشوه به راحتی از هرگونه مجازات، خراج و یا هر گونه هزینه حکومتی یا قبیله ای معاف می شدند. در چنین زمانی فردی پا به جهان گذاشت که با رهنمودهای قرآن کریم رشوه را زشت و حرام اعلام نمود و به این ترتیب یکی از ابزارهای برقراری عدالت و مساوات را ایجاد و استوار نمود (۷). عمده روش هایی که برای روشن تر ساختن موضوع و تبیین مسئله رشوه صورت گرفت بدین شرح است:

۱- رشوه مصداقی از ظلم

از جمله آیات نازل شده برمسئله رشوه بر اساس ترتیب نزول آیه ۵۲ سوره غافر است که خداوند در این آیه می فرماید: «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ»: در آن روز ظالمان را پشیمانی و عذرخواهی سود ندهد و برای آنها خشم و لعن و منزلگاه بد (جهنم) مهیاست.

در این آیه خداوند به عاقبت ظالمان اشاره کرده است و رشوه را یکی از مصادیق ظلم ظالمان بیان نموده و به شدت مورد تقبیح و مذمت قرار داده است و چنین عاقبتی را برای رشوه خواران نیز مقرر کرده است.

در قرآن، ظلم، امری ممنوع و موجب کیفر است و در موارد مختلف و به جهات گوناگون افراد ظالم مورد توبیخ واقع شده و در موارد بسیاری از عقوبت و کیفر آنان در قیامت خبر داده شده است. مانند همین آیه. خداوند یکی از مصادیق ظلم را رشوه بیان نموده است زیرا رشوه هم از جانب رشوه دهنده و هم از جانب رشوه گیرنده ظلم است، از طرف راشی برای آنکه باعث تضییع حقوق دیگران است، و از طرف مرتشی برای آنکه باهمکاری در این امر حقوق دیگران را با گرفتن رشوه از بین می برد. این ظلم، از هر دو طرف هم ظلم به نفس است و هم ظلم به غیر (۸).

با توجه به این که رشوه دهنده زمینه معصیت رشوه خواری رشوه گیرنده را فراهم نموده و در تضییع حقوق دیگران با پرداخت رشوه و جلب رغبت رشوه گیرنده مساعدت نموده است، دادن رشوه همکاری در گناه و ظلم است. از طرف دیگر رشوه گیرنده هم اگر برای تضییع حقوق دیگران به نفع رشوه دهنده، رشوه بگیرد، او را در این معصیت و ظلم کمک نموده بنابراین در این فرض رشوه گیرنده هم گناه کار و ظالم است، با نهی از این نوع تعاون حرمت عمل هر دو مشخص می شود، زیرا رشوه تعاون بر گناه و همکاری در ظلم است از این رو قرآن از آن منع نموده است (۹).

۲- مورد نهی قرار گرفتن رشوه

خداوند در آیه ۱۸۸ سوره بقره می فرماید: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»، «و اموال یک دیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان و قاضی ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می دانید که خلاف می کنید».

خداوند در این آیه از پرداخت مال به حاکمان برای ابطال حق و اقامه باطل، به منظور دستیابی به اموال مردم نهی فرموده است که این همان معنای رشوه است (۱۰). در حقیقت آیه مربوط به کسانی است که با حکام و امرا به مصلحت می پردازند، تا نظر آنان را به خود جلب نمایند تا بر اموال دیگران دست یابید. این آیه بیانگر حرمت رشوه است و به دلیل ملازمه، هنگامی که پرداخت حرام باشد، گرفتن آن نیز حرام خواهد بود، زیرا این عمل قائم به طرفین است و نهی متوجه هر دو آنها می شود (۱۱). بنابراین تغییر رأی قاضی و حاکم با رشوه و پرداخت مالی و مانند آنها به نفع خود عملی خلاف شرع، عقل و اخلاق است (۱۲). بدین منظور آیه اشاره به این مطلب دارد که هر گونه تصرف در اموال دیگران از طریق ناصحیح و به ناحق مشمول این نهی الهی است (۱۳).

در این آیه «تُدْلُوا» عطف بر «لَا تَأْكُلُوا» شده است «تدلوا» جمع بوده و مضارع از باب افعال ادلاء است. ادلاء، مصدر تدلوا، به معنای در چاه کردن دلو برای کشیدن آب است (۱۴) که در اینجا منظور از آن رشوه دادن به حاکمان است (۱۵). و این کنایه لطیفی است که حکم مورد نظر رشوه دهنده را، به منزله آب ته چاه قرار داده است که به وسیله رشوه که دلو است از چاه بیرون کشیده می شود (۱۶)، تا بر طبق میل آدمی رای دهند و این آیه می فهماند مثل رشوه دهنده که می خواهد حکم حاکم را به سود خود جلب کند و با مادیات عقل و وجدان او را بدزد و او را از طریقه عدالت و انصاف منحرف کند (۱۷)، مثل کسی است که با دلو خود آب را از چاه بیرون می کشد (۱۸) تا با کمک آن بر قسمتی از اموال دیگران دست یابد (۱۵). معنای تمام آیه برای یک منظور بیان شده و آن نهی از این است که رشوه دهنده و گیرنده با هم سازش کنند و اموال مردم را به ناحق بخورند. قسمتی را رشوه گیرنده به طور باطل بخورد و قسمتی را هم رشوه دهنده از روی گناه تصرف کند با اینکه می دانند این مال باطل است و حقی در آن ندارند (۱۹).

و این معنا اختصاص به باب رشوه در حکم و عمل قاضی در گرفتن چیزی برای ابطال حق یا اثبات باطل ندارد، بلکه این خصوصیت یعنی ابطال حق و اثبات باطل به وسیله هر کس که از طریق گرفتن چیزی از دیگری صورت بگیرد، و در هر بانی واقع شود، مصداق تحقق رشوه است. برخی از مفسران حاکم را نه فقط قضات (۲۰) بلکه به حکام تعبیر کرده اند که با خوردن اموال عمومی بنیه می گیرند و دست به ستم دیگران می زنند (۲۱).

حرمت مذکور در آیه اعم از باب حکم است و مطلق خوردن به ناحق مال دیگران مورد نظر بوده که یکی از مصادیق آن رشوه دادن برای گرفتن حکم خلاف حق است و لذا آیه شامل رشوه دادن به غیر قاضی هم می شود و اختصاص به رشوه ای که به قاضی می دهند ندارد (۱۹).

خداوند برای تاکید در مورد عدم تصرف در اموال دیگران از راه رشوه و اینکه حرام و مورد نهی است این مطلب را در آیه ۲۹ سوره نساء بیان می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا» ای کسانی که ایمان آوردید، اموال خود را در بین خود به باطل و از طریق نامشروع نخورید، مگر آن که تجارتی باشد ناشی از رضایت دهنده و گیرنده و یکدیگر را به قتل نرسانید، که خدای شما مهربان است». خداوند در این آیه با عبارت «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ»: «اموال همدیگر را به ناروا نخورید» به انسان هشدار می دهد که یکی از روشن ترین موارد خوردن مال به باطل و حرام آن است که انسانی پولی را به زمامدار یا هر فرد قدرتمند دیگری بدهد، تا بتواند با جلب حمایت او مال دیگری را به باطل بخورد. بنابراین هر گونه تصرف در مال دیگری که بدون حق باشد، ممنوع شناخته شده است. در آموزه های قرآنی اموالی که از راه ضایع کردن حقوق دیگران و تصرف در اموال آنان کسب

شده باشد، جزء مفاسد حرام به شمار می رود و از آن نهی شده است. بنابراین رشوه یکی از مصادیق تصرف باطل در اموال و دارایی هاست که به عنوان قاعده ای کلی در این آیه از قرآن حرام اعلام شده است (۲۲). این آیه نهی کننده از معاملاتی است که جامعه را از سعادت و رستگاری بازمی دارد معاملاتی که به ضرر اجتماع بوده و آن را به سمت فساد و نابودی سوق می دهد، معاملاتی که از نظر دین، باطل به حساب می آیند مانند ربا، قمار، رشوه و آنچه شبیه این هاست (۱۹).

۳- بهره گیری از تعبیر و واژگان جدید در بیان مطلب

یکی از عناصر مهم در پیشبرد گفتمان جدید در جامعه، استفاده از مفاهیم و واژگان جدید است، که علاوه بر رساندن مفهوم، به تحریک احساسات هم بپردازد و توجه بیشتری را به خود جلب کند و قرآن کریم از این روش به خوبی بهره برده است و در مورد مسئله رشوه از جمله آیاتی که در آن واژگان جدید به کار رفته آیه ۱۸۸ سوره بقره است: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»، «و اموال یک دیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان و قاضی ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می دانید که خلاف می کنید».

در این آیه از اکل به باطل نهی شده که عنوان باطل در مقابل حق است. باطل امری است که منشا صحیح و شرعی نداشته باشد. اسباب شرعی در مجاز بودن استفاده از اموال دیگران محدود و مشخص است عملکرد رشوه بین رابی و مرتشی مصداق هیچ کدام از این موارد نیست، پس باطل خواهد بود. با آشکار بودن نهی از حرمت که از تعبیر اکل به باطل به دست می آید، رشوه امری باطل و در نتیجه حرام خواهد بود (۲۲). پس همه آیاتی که مانند این تعبیر در آنها به کار رفته، به نحو عام دال بر حرمت رشوه خواهند داشت. علاوه بر آن در این آیه، تعبیری دیگری آمده مانند تعبیر «و لا تدلوا بها الى الحكام» طبق بیان فاضل مقداد منظور رشوه است که به حکام می دهید تا اموال مردم را به باطل بخورید (۲۳) که به خصوص مسئله حرمت رشوه از آن قابل استفاده است.

غیر از آیه فوق، در آیه ی ۴۲ سوره مائده: «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِّلْسَخْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصْرِوْكَ شَيْئًا وَ إِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ، پذیرا و شنوای دروغ هستند و بسیار مال حرام می خورند پس اگر نزد تو آمدند یا میان آنان داوری کن یا از ایشان روی برتاب و اگر از آنان روی برتابی هرگز زبانی به تو نخواهند رسانید و اگر داوری می کنی پس به عدالت در میانشان حکم کن که خداوند دادگران را دوست می دارد».

و آیات ۶۲ و ۶۳ سوره مائده: «تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السَّخْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ لَوْ لَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السَّخْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ، بسیاری از آنها را می بینی که علاوه بر نفاق درویشان در گناه و دشمنی و در رشوه خواریشان از یکدیگر پیشی می گیرند راستی چه اعمال بدی است که مرتکب می شوند چرا علمای نصارا و یهود ملت خود را از گفتارهای گناه آمیز (تحریف کتاب و گفتار بر خلاف حق) و رشوه خواری (خوردن مال حرام) باز نمی دارند؟! چه زشت است عملی که انجام می دادند». از تعبیر و واژگان جدید استفاده شده است، از جمله این واژگان می توان به «سخت» و «باطل» اشاره کرد. در این آیات از رشوه خواران به «اکالون للسخت» تعبیر شده است (۱۹).

به طوری که در آیه ۴۲ سوره مائده خداوند بارها کسانی را که می کوشند از راه های غیر عقلانی و غیر شرعی، اموالی را کسب کنند به عنوان اینکه این افراد خورندگان مال دیگران به باطل و یا سحت هستند، مورد سرزنش قرار داده و به آنان وعده دوزخ داده است در این آیه، این تعبیر به کار رفته است. و همچنین در آیات ۶۲ و ۶۳ سوره مائده نیز سحت به معنای جدا کردن پوست و شدت گرسنگی است، با توجه به این معنی به مال نامشروع مخصوصا رشوه اطلاق می گردد، زیرا این گونه اموال برکت و صفا را از جامعه انسانی می برند و اجتماع را نابود می کنند همان طور که کندن پوست درخت سبب از بین رفتن طراوت و پرمردگی آن می شود و آن را خشک می کند (۱۳).

۴- ننگ آور بودن عمل رشوه

خداوند در آیه ۴۲ سوره مائده با نام بردن کسب مال از راه رشوه به سحت، از ننگ و پلیدی آن یاد کرده است (۲۴). خداوند در این آیه به صراحت بیان می کند کسانی که گرفتار کسب حرام و رشوه هستند با این کار نه تنها حرام خواری را بر خود هموار می کنند بلکه عار و ننگ را برای خود به دنبال می آورند (۲۵).

بر اساس این معنا خداوند در این آیه فرموده: «أَكْأَلُونَ لِلسُّخْتِ» بسیار چیزهایی که دین آنان را می پوشاند، می خورند (۱۹). منظور این است که به کار ممنوع و عمل نادرستی که مرتکبش را ننگین می سازد "سُخْت" گفته می شود زیرا این گونه اعمال، دین و مروت مرتکب را می پوشانند و به صورت پوسته ای در می آورند که باید دور ریخته شود (۲۴). از سوی دیگر سحت به معنای استیصال و واماندگی است (۲۰). رشوه خوار با رشوه خواری نمی تواند خود را از مشکلات رهایی بخشد زیرا این گونه اعمال نتیجه عکس می دهند و به جای آنکه او را از مشکلات برهاند در کارش وامانده می سازد و در نهایت دچار استیصال شده و اصل و ریشه خود را به گونه ای از دست می دهد که به سادگی با کوچک ترین امری به زمین می افتد و تمام زحماتش به هدر می رود زیرا رشوه دهنده با مالی که می دهد کارش را به سادگی حل می کند ولی به همان سادگی می تواند ریشه خودش و رشوه گیرنده را بزند و نه تنها موجب بدنامی و مایه ننگ او شود بلکه به اعتبار اینکه سحت است می تواند به سادگی از هم فرو پاشد و آن نظم و سامانی که به نیرنگ ساخته بر هم زند زیرا برکت را از اجتماع می برد (۱۳). بنابراین مالی که از راه حرام کسب شود نوعی سحت است و سیاق آیه دلالت دارد بر اینکه مراد از سحت در آیه همان رشوه است و رشوه به معنای مالی است که ننگ و خواری را به دنبال دارد (۲۰).

مرحله تفسیر

در این مرحله به مباحثی فراتر از سطح توصیف پرداخته می شود، یعنی اینکه چه برداشت هایی از مفاهیم وجود دارد و برداشت اصلی و مورد نظرها چه باید باشد. زیرا از طریق ویژگی های صوری متن، نمی توان مستقیماً به تأثیرات ساختاری این ویژگی ها بر شالوده جامعه دست یافت، اینجاست که ضرورت تفسیر مطرح می شود تا متن بر اساس مفروضات عقل سلیم، که به ویژگی های متن ارزش می دهند، تولید و تفسیر شوند. تفسیرها، ترکیبی از محتویات خود متن و ذهنیت مفسر است. منظور از ذهنیت مفسر، دانش زمینه ای است که مفسر در تفسیر متن به کار می بندد (۲۶).

فرهنگ سازی

استفاده از مصادیقی که برای مخاطبان ملموس و شناخته شده باشد روش قرآن در فرهنگ سازی است. اختصاص بعضی از این آیات فرهنگ ساز و استمرار آن در سوره های قرآن دلالت بر اهمیت این روش دارد.

نزول تدریجی آیات قرآن در خلال زندگی مخاطبان خود و تکریم ارزش ها و نکوهش ضد ارزش ها که اغلب از طریق بیان داستان ها و سرگذشت انسان های گذشته صورت می پذیرد و همچنین بیان زمینه های خطر رشوه مانند به تصویر کشیدن شناعة و زشتی مفسده رشوه از طریق بیان روایات پیامبر (ص) از جمله روش های فرهنگ سازی است که قرآن در زندگی مخاطبان خویش بهره می برد.

بهره گیری از اخبار امت های پیشین

خداوند در آیه ۱۶۱ سوره نساء می فرماید: «وَأُخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» پس به سزای ستمی که از یهودیان سرزد به سبب ربا گرفتنشان با آنکه از آن نهی شده بودند و به ناحق و ناروا مال مردم خوردنشان، و ما برای کافران آنان عذابی دردناک آماده کرده ایم».

نقطه بحث در این آیه بر روی عبارت «وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ» است که منظور کسانی هستند که بدون استحقاق، مال مردم را می خورند. آنها در مورد قضاوت برای صادر کردن حکم، رشوه می گرفتند و کتابهایی می نگاشتند و می گفتند که از جانب خدا است و از این راه پول هایی از مردم دریافت می کردند و کارهای دیگری انجام می دادند، که بر روی هم آنها را سزاوار کیفر خدا گردانید (۲۰).

خداوند در این آیه خبر می‌دهد که ما قوم یهود را به خاطر اعمال زشت چون ظلم، رباخواری و خوردن مال مردم به باطل از طریق رشوه (۱۲)، هم در دنیا مجازات کردیم مانند اینکه برخی از طیبات (۲۷) را برای آن‌ها حرام کردیم و هم در آخرت عذاب دردناک برای کفارشان مهیا کرده‌ایم (۲۸). بنابراین مقصود از این آیه رشوه خواری یهود است و آنها به دلیل این کارهای زشت مجازات شدند شما از این امور برحذر باشید (۲۹). آیه بیانگر گزاره ای ارزشی است که ما را از این رفتار نابود کننده برحذر می‌دارد.

همچنین در آیه ۴۲ سوره مائده به سرگذشت عالمان یهود اشاره شده است این آیه مربوط به عده ای از یهودیان است که در بین خود به یک حادثه و واقعه ای دینی مبتلا شدند، واقعه ای که از نظر دین خودشان حکمی داشته، ولی علمایشان آن حکم را بعد از ثبوت تغییر داده بودند و برای اینکه آن حکم اجرا نشود، علمای یهود این عده یهود را به نزد رسول خدا فرستادند و به آنان دستور دادند که پیامبر اسلام را در کار خود حکم قرار دهند، اگر او نیز طبق حکم یهود (همان حکم تحریفی) حکم کرد، قبول کنند و اگر حکمی دیگر نمود (همان حکمی که علمای یهود از تورات دزدیده و پنهان کرده بودند)، از قبول آن برحذر باشند. بنابراین علما در این جریان رشوه گرفته بودند که به دروغ های طرف گوش بدهند و به نفع او حکم صادر کنند. آنها احکام خدا را به نفع اشراف و ثروتمندان تغییر می‌دادند و باطل را حق و حق را باطل می‌کردند (۲۲). و حکمی غیر حکم خدا کرده بودند، چون اگر حکم خدا را اجرا می‌کردند یک طرف از دو طرف نزاع متضرر می‌شد و همین طرف با دادن رشوه ضرر را از خود دور ساخته بودند (۱۹).

خداوند در عبارت "سَمَّاوُونَ لِّلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِّلْسُحْتِ" یهود را چنین توصیف کرده است (به دروغ گوش فرا می‌دهند و حرام می‌خورند) این عبارت بیانگر دو صفت است که برای افراد مربوط با داستان رشوه پردازی و رشوه گیری یهود ذکر شده و جمله اول صفت برای یهودیانی است که نزد رسول خدا (ص) آمدند و جمله دوم صفت آن علمایی است که رشوه گرفتند تا زنا کار سنگسار نشود (حکمی غیر حکم خدا صادر کردند) البته هم جمله اول و هم جمله دوم شامل کسان دیگری هم که وضع مشابه دارند می‌شود و حاصل معنای آیه این است که یهودیان دو طائفه‌اند یک طائفه علمای ایشانند که رشوه خوارند (آنان برای پذیرش و تأیید دروغ های بافته شده توسط گروهی از یهودیان رشوه می‌گرفتند) (۲۵) و طائفه دیگر مقلدین ایشانند که دروغ های آن علما را گوش می‌دهند و می‌پذیرند (۱۹). با توجه به آیه سماعون که مربوط به رشوه گرفتن علمای یهود است می‌توان فهمید که این رشوه در مقام داوری و دادرسی نبوده است اما آنچه دریافت نموده بودند تحت عنوان رشوه مطرح شده است (۳۰).

قرآن کریم، در این آیه یهودیان را که بسیار علاقمند به شنیدن دروغ و خوردن مال حرام و رشوه اند به «اکالون للسحت»، بسیار حرامخوار (رشوه خواران) یاد کرده است این تعبیر، هشدار عمیقی برای کسانی است که غذای حرام می‌خورند. این افراد، همچون یهودیان شکم پرست کارشکنی کرده و همواره سد راه دین می‌شوند و حرکت برخلاف دستورات الهی را روش خویش می‌سازند (۱۹).

این زمینه سازی، جهت برانگیختن نفرت و انزجار مسلمانان در برابر رشوه و رشوه خواری می‌باشد که به عنوان گناهی بزرگ است زیرا ارتکاب آن در میان امت های پیشین نوعی کفر و ظلم محسوب می‌شده است. بنابراین، خداوند در این آیات به بیان اخبار گذشتگان و گناه شمرده شدن رشوه خواری در میان امت یهود می‌پردازد تا در کنار تبیین حکم موضوع مورد بحث در امت های پیشین، حکم مورد نظر در شریعت اسلام نیز بیان و بر آن تأکید شود.

تبلیغ گفتمان جدید

برای تغییر یک دیدگاه و جایگزینی فرهنگ دیگر به جای آن، پس از تبیین موضوع و آماده شدن اولیه ذهن ها با مسئله محوری، نیاز به تبلیغ فرهنگ جدید وجود دارد. در مرحله تبلیغ باید ویژگی های بارز و متفاوت دیدگاه جدید کاملاً بیان شود و در صورت امکان الگوسازی های ذهنی در رابطه با آن صورت گیرد.

در این مرحله علاوه بر بیان نقاط قوت فرهنگ جدید، از ابزارهایی مانند برانگیختن احساسات هم استفاده می‌شود قرآن در ارتباط با رشوه از این ابزارها کمک گرفته و با روش های زیر به تبلیغ و ارتقاء و به تعبیر دیگر به مبارزه با رشوه پرداختند.

بیان حقوق قاضی توسط پیامبر(ص)

پیامبر (ص) درباره حقوق قاضی ها بر مبنای آیه ۱۸۸ بقره می فرماید: «ایما وال احتجب عن حوائج الناس احتجب الله عنه يوم القيامة و عن حوائجه، و ان اخذ هدیة کان غلولا و ان اخذ الرشوة فهو مشرک»، هر حاکمی که خود را از مردم پنهان کند و نگذارد مردم حوائجشان را به او بگویند، و نسبت به گرفتاری های مردم بی تفاوت باشد، خداوند در روز قیامت از او و از حوائجش چشم می پوشد و لطفش را نسبت به او می پوشاند (۳۱) و اگر هدیه ای بگیرد، خیانت کرده است و اگر رشوه بگیرد مشرک می شود (۳۲).

در بیان این حدیث پیامبر (ص) فرمودند: انسان رشوه خوار از یک سو چشم از خالق برگرفته و چشم به دست خلق دوخته است، یأس خود را از رحمت و لطف خدا به نمایش گذاشته است که به تصریح قرآن جز کافر کسی از رحمت خدا مأیوس نمی شود از این رو رشوه خوار کافر است. از سوی دیگر چون مخلوق را نیز به مثابه منبع رزقی در کنار خدا می انگارد، به وادی شرک خفی فرو غلطیده است. از این رو رشوه خوار مشرک نیز هست (۳۳). به هر صورت رشوه در تمام کارها حرام است، ولی در قضاوت علاوه بر حرمت و عقاب اخروی به منزله کفر و شرک به خدا نیز تلقی می شود (۸).

پیامبر (ص) فرمودند: در حقوق و مزایا قاضی را به حدی بی نیاز کنید که نیازمند نماند و به مردم محتاج نشود. یعنی زمینه گرفتن رشوه برای او فراهم نشود (۳۲).

استفاده از روایات پیامبر(ص) درباره مبارزه با رشوه و رشوه خواری

پیامبر(ص) در ارتباط با آیه ۱۸۸ سوره بقره روایاتی بیان فرمودند بسیاری از روایات گرفتن رشوه را از مصادیق کفر دانسته اند، مانند این روایات:

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «ایاکم و الرشوة فإنها محض الکفر، و لا یشم صاحب الرشوة ریح الجنة (۳۴) از رشوه دوری کنید، زیرا این کار در حقیقت کفر محض به خداوند بزرگ است (۳۵) و رشوه خوار بوی بهشت را استشمام نمی کند (۳۲).

یکی از انواع رشوه خواری، گرفتن رشوه در قضاوت است (۳۴) که پیامبر درباره آن می فرماید: «... وأما الرشا فی الحکم فان ذلک الکفر بالله العظیم و رسوله»: و اما رشوه گرفتن در قضاوت به درستی که کفر ورزیدن به خداوند و رسول گرمی است (۳۶) زیرا هنگامی که قاضی رشوه می گیرد، مجبور است که رعایت حق و عدالت را نکند و جانب حقیقت و راستی را ننگه ندارد و به نفع مجرم و ظالم رأی بدهد و این جز انتخاب باطل و کفر بر عدل و توحید معنای دیگری ندارد (۳۷).

در روایت دیگری پیامبر اسلام می فرماید: «أخذ الأمير الهدیه سحت و قبول القاضی الرشوة کفر»: هدیه گرفتن زمامدار و رئیس از دیگران حرام است و رشوه گیری حاکم شرع و قاضی، کفر است. در اینجا روشن می شود که پولی که برای جلب رضایت و سبب گرفتن مساعدت حاکم برای هر کار ناحق و یا حتی به حق ولی خارج از قاعده و قانون داده می شود هدیه نام دارد و آن پولی که به قاضی داده می شود رشوه نام دارد (۳۸). دادن مال به قاضی و یا ارائه خدماتی در حق وی تا او به نفع دهنده، حکم نماید یا راه پیروزی و غلبه بر طرف مقابل را به او بیاموزد هر چند حق با رشوه دهنده باشد و قاضی نیز حکم به حق بکند رشوه است. به هر حال آنچه برای حکم است و به خاطر حکم داده می شود، گرفتن آن بر قاضی مطلقاً حرام است، چه به حق حکم کند و چه به باطل، چه خودش مطالبه رشوه کند و چه رشوه دهنده آن را بپردازد زیرا حاکم بودن قانون خدارا نقض می کند (۳۹).

پیامبر در ارتباط با آیه ۴۲ سوره مائده حدیث زیر را بیان می کند:

«لعن الله الراشی و المرتشی و الماشی بینهما» (۴۰) خداوند رشوه دهنده و رشوه گیرنده و واسطه بین آنها را لعنت کرده است و آنها را از رحمت خود دور می گرداند (۴۱).

پیامبر در این حدیث رشده دهنده و رشوه گیرنده را اهل گناه کبیره دانسته و حتی لعن کرده است. در روایت دیگری در ارتباط با این حدیث ایشان فرمودند: الراشی و المرتشی کلاهما فی النار، رشوه دهنده و رشوه گیرنده هر دو در آتش دوزخ هستند (۴۲). این حدیث یک نکته برجسته دارد و آن این است که هر دو را مشمول مجازات دانسته است.

و فرمودند: كُلْ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ سُحْتٍ فَأَلْتَارُ أَوْلَىٰ بِهِ: هرگوشتی که از سحت (یعنی از غذای حرام در بدن یک انسان) بروید آتش به آن سزاوارتر است (۴۳) همان گونه که از روایات برداشت می شود، رشوه به عنوان مهم ترین مصداق سحت معرفی شده است (۱۹).

این احادیث بیانگر سختی حساب و عذاب رشوه خواری است، کسی که در جمع کردن ثروت توجهی به حلال و حرام نکرده و با رشوه خواری ثروت اندوخته و روزی خویش را به دست آورده است، در این دنیا در دوزخی از آه یتیمان و درماندگان زندگی می کند و در آخرت در جهنمی پاینده خواهد بود که هلاکش می گرداند لذا خداوند به شدت از آن برحذر می دارد و با بیان عذاب عظیم و الیم می خواهد تا از هرگونه حرام خواری از جمله رشوه خواری پرهیز کنند (۱۸).

پیامبر(ص)، حدیث: «لعن رسول الله رجلا احتاج الناس اليه لفقهم فسئلهم» (۳۳) را در ارتباط با آیه ۶۲ و ۶۳ سوره مائده «وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ» بیان می کنند. در این روایت رشوه در کنار زشت ترین و خیانت آمیزترین اعمال یعنی زنا و تجاوز به ناموس برادر دینی قرار گرفته است که حکایت از شدت زشتی و منع آن دارد. ظاهر این روایت دلالت بر حرمت رشوه برای کسانی دارد که عالم به فقه هستند و برای پاسخگویی به نیازهای مردم از آنها رشوه می گیرند.

تبیین و رفتارسازی

هدف از تبیین، توصیف گفتمان به عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است (۴۴). تبیین، با توصیف گفتمان به عنوان کنشی اجتماعی نشان می دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را تعیین می بخشند. بنابراین در این مرحله به عوامل اجتماعی، جهان بینی ها و ایدئولوژی ها پرداخته می شود و در این سطح به بررسی وضعیت و روابط مؤلفه های رویکرد گفتمان سازی و نیز بررسی این مؤلفه ها در کنار یکدیگر پرداخته شده است (۲۶).

بعد از اینکه تبلیغ و فرهنگ سازی در مراحل قبلی انجام شد قرآن کریم با ایجاد احکام و قوانین و بیان ارزش ها و پیامدها در راستای مبارزه با رشوه خواری به رفتارسازی در این امر پرداخته است.

آسیب هاب اجتماعی رشوه خواری

۱- مانع اجرای عدالت و قانون

قرآن در آیه ۱۸۸ بقره مسئله رشوه را به عنوان امری نابهنجار معرفی می کند زیرا رشوه، پایه های عدالت اجتماعی را سست و متزلزل می سازد و از آنجا که پایداری و پویایی هر جامعه ای بر اساس عدل استوار است، به هر میزان که از عدالت کاسته شود، ظلم و جور جامعه را فرامی گیرد. بنابراین رشوه دادن و رشوه گرفتن بسیار ناپسند است و به ویژه در امور مربوط به قضا و داورى که موجب هرج و مرج و بی اعتمادی و بدبینی عموم مردم و بی نظمی در امور می گردد (۴۵) زیرا حقوق مردم را پایمال و حق را به صاحب آن نمی رساند (۴۶) و در حقیقت اگر رشوه رایج شود، قوانین که قاعدتاً باید حافظ منافع طبقات ضعیف باشد، به نفع طبقات قدرتمند بکار می افتد. طبعاً در چنین فضای ناعادلانه ای، ضعفا اعتمادی به حکومت قانون، عدل، حل و فصل دعاوی و نظام اجرایی و اداری نخواهند داشت و یأس و بدبینی جای امید و فعالیت را می گیرد (۴۷) و همین امر به تدریج باعث سلب اعتماد عمومی در میان اقشار مختلف جامعه خواهد شد.

در بسیاری از مواقع، متخلفین و متجاوزین به حقوق و قوانین اجتماع، از اجرای قانون و عدالت نمی هراسند و ستمدیدگان و محرومان اجتماع هم از اجرای آن مأیوس می گردند، زیرا می دانند با تهیدستی آنها کسی به فریادشان نخواهد رسید، از این رو، این عمل ناصواب موجب می گردد که قانون به سود اغنیا و اقویا اجرا گردد و حقوق ضعیفان پایمال شود، زیرا مستمندان و طبقه متوسط، قدرت پرداخت رشوه را ندارند و در نتیجه، قوانین بازیچه تازه ای در دست اغنیا و اقویا برای ادامه ظلم و ستم و تجاوز به حقوق آنان (مستمندان و ضعیفان) خواهد شد (۱۳). بنابراین امکانات و دارایی های یک کشور در اختیار عده ای محدود قرار می گیرد که به راحتی قادر به عبور از قوانین و تضییع و پایمال ساختن حقوق دیگران خواهند بود از این رو در آیه ۱۸۸ بقره به صراحت از رشوه نهی شده است (۸).

۲- مانع توسعه اقتصادی

در ارتباط با آیه ۲۹ نساء می توان بیان کرد که آنگاه که حرام خواری در میان اکثریت افراد جامعه شایع شود، و ثروت ها و رشوه های حرام در میان افراد با نفوذ جامعه توزیع شود و در یک کلام تقوای اقتصادی بر درآمدها حاکم نباشد، ضایع کردن حقوق و اموال دیگران به شدت شایع می شود. قرآن صراحتاً از هر گونه ظلم و تجاوز نهی می کند و هشدار می دهد، چرا که هر قدر هم که این ظلم و تجاوز ها کوچک و پنهان باشد، موجب نابرابری و ارزشگذاری نادرست می گردد زیرا توزیع عادلانه را بر هم می زند و با بر جای گذاشتن آثار ضد انگیزشی برای عاملان اقتصادی، با توزیع نامناسب اعتبارات و امتیازات موجب کاهش بهره وری جامعه و از میان رفتن قدرت تولیدی و رقابت تولید در جامعه می گردد (۴۸). بنابراین شیوع رشوه خواری در جامعه علاوه بر از بین بردن امنیت اقتصادی، حقوقی و اخلاقی مانع بزرگی بر سر راه سازندگی و توسعه است. اگر کارگزاران به جای ارائه برنامه های مفید به رشوه خواری روی آورند، موتور تولید و توسعه از حرکت بازمی ایستد و جامعه به سمت رکود اقتصادی کشیده می شود. رشوه یکی از عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی است.

۳- گسترش فعالیت های غیر قانونی

وضع و اجرای قوانین اجتماعی، برای آرامش و امنیت جامعه و جلوگیری از اعمال خلاف که زیان های فراوانی را به دنبال دارد، در نظر گرفته شده است. در این میان، افراد سودجو، فرصت طلب، خلافتکار و قانون ستیز، همیشه دنبال روزه ها و راه هایی هستند تا بتوانند با اعمال خلاف قانون، منافع شومشان را به دست آورند. امروزه پرداخت رشوه در بیشتر کشورها، امن ترین مسیر برای حرکت های غیر قانونی به حساب می آید.

۴- نارضایتی مردم و زیر سؤال رفتن حکومت و قانون

شیوع رشوه و فساد اداری، محبوبیت و مشروعیت حکومت و قانون را از بین می برد. هرگاه جامعه و مردم، متوجه شوند که با پرداخت رشوه، حقوق شهروندی پایمال شده و خلافتکاری ها و قانون شکنی ها در حوزه های مختلف جریان پیدا کرده است، اعتماد و اطمینانشان را نسبت به قوانین و متولیان قانون از دست خواهند داد.

وظیفه رهبران و عالمان در برابر پدیده رشوه خواری

خداوند در آیه ۶۳ مائده وظیفه رهبران و عالمان در برابر پدیده رشوه خواری را بیان می کند (۲۷). قرآن در این آیه به عالمان و رهبران هشدار داده که با پدیده رشوه خواری و حرام خواری به هر شکلی مبارزه کنند و در این باره کوتاهی نکرده و بی تفاوت نباشند. از نظر قرآن سکوت در برابر رشوه گیری و رشوه دهی گناهی نابخشودنی است. از این رو خداوند در این آیه ربانیون (عالمان مسیحی) و دانشمندان یهودی را به خاطر بی تفاوتی در برابر رشوه خواری مردم خویش، مورد توبیخ قرار می دهد (۱۸)، زیرا دانشمندان یهودی به سبب جایگاه اجتماعی و قدرت اعمال نفوذ خودشان گرایش به رشوه خواری داشتند و این چنین حقوق مردم را تضییع می کردند. پس رشوه خواری، عملی زشت و مورد سرزنش است و نباید در جامعه رواج یابد و به شکل فرهنگ درآید (۱۷).

روش های برخورد با رشوه خواری

با توجه به آیه ۶۳ سوره مائده خداوند همگان را از رشوه خواری باز داشته است پیامبر بر اساس این آیه با رشوه گرفتن کارگزاران خویش برخورد نموده است به طوری که پیامبر خطاب به کارگزارانش دریافت هر گونه هدیه ای را خیانت در امور مسلمین اعلام نمود و آنها را از آن کار منع کرد و تهدید به برخورد می نمود (۴۹). روش پیامبر با رشوه خواری کارگزارانش در روایت زیر آمده است، «یکی از فرمانداران پیامبراکرم رشوه ای را در شکل هدیه گرفت حضرت به او اعتراض کرد و فرمود. چرا آنچه حق تو نیست می گیری او پاسخ گفت آنچه گرفتم هدیه بود». پیامبر فرمود: اگر شما در خانه بنشینید و از طرف من فرماندار محلی نباشید آیا مردم به شما هدیه ای می دهند؟ (۴۳). سپس دستور داد هدیه یا مال را گرفتند و در بیت المال قرار دادند و تا صرف منافع عام شود و او را از کار برکنار کردند (۱۳).

همچنین امام خمینی در تحریر الوسیله می فرماید: «رشوه گیرنده، باید آنچه را که گرفته به صاحبش برگرداند و هیچ فرقی نیست که رشوه به عنوان رشوه داده شود و یا با عناوین دیگری مثل هبه و هدیه» (۸).

نظارت بر کارگزاران

خداوند در آیه ۶۳ سوره مائده علاوه بر بکارگیری کارگزاران و کارمندانی شایسته، متقی، بی نیاز و بسیار با اعتماد، وظیفه حکومت اسلامی را نظارت بر عملکرد آن افراد می داند تا از رشوه خواری آنها جلوگیری شود. در ارتباط با این آیه پیامبر خود در به کارگماردن بازرسان ویژه جهت نظارت بر عملکرد کارگزاران اصرار دارند به طوری که از امرای نواحی مختلف نیز می خواهد تا بر کارگزاران زیردست خود ناظرانی راستگو و وفا پیشه بگمارند تا رفتار آنها را بررسی کنند (۵۰). در صورتی که مسؤولان و کارمندان خود را تحت نظارت نامحسوس مقامات مافوق خود بدانند، بر میزان امانتداری و مهربانی آنها با مردم افزوده خواهد شد و این احساس در آنها به وجود می آید که اگر تخلفی صورت دهند جرایم آنها کشف و با آنها برخورد صورت خواهد گرفت، بنابراین یا از ارتکاب فساد منصرف می شوند یا اینکه حداقل ارتکاب آن هزینه های بیشتری برای آنها در بر خواهد داشت (۵۱).

نتیجه گیری

مطالعه نشان داد مهم ترین آسیب هاب اجتماعی رشوه خواری، عدم اجرای عدالت و قانون، عدم توسعه اقتصادی، نارضایتی مردم و زیر سؤال رفتن حکومت و گسترش فعالیت های غیر قانونی می باشد. از آن جایی که برای تغییر هر فرهنگی در هر جامعه ای ابتدا باید به گفتمان سازی و تغییر باورها و دیدگاه های مردم پرداخته شود و پس از ایجاد دغدغه در ذهن ها و تبلیغ و جایگزینی گفتمان جدید، انتظار تغییر فرهنگ و وارد شدن آن فرهنگ در رفتار و عملکرد مردم را داشت، همچنان که شیوه قرآن چنین است. قرآن در راستای گفتمان سازی در ارتباط با مبارزه با رشوه و رشوه خواری، به صورت تدریجی و برنامه ریزی شده و گام به گام پیش رفته، در نتیجه، مراحل گفتمان سازی قرآن در جهت مبارزه با رشوه و رشوه خواری شامل مراحل زیر است: مرحله توصیف شامل شناخت جامعه، بیان نکوهش عمل، بیان واژگان جدید. مرحله تفسیر شامل فرهنگ سازی و تبلیغ گفتمان جدید. مرحله تبیین و رفتارسازی از طریق بیان پیامدهای رشوه خواری مانند عدم اجرای عدالت. برای ایجاد تغییر در باور و فرهنگ عمومی مردم نسبت به یک موضوع بعد از برجسته سازی ضعف های دیدگاه رایج، باید بلافاصله به تبلیغ و الگوسازی های منطبق بر واقع در راستای گفتمان جدید پرداخت و تضعیف گفتمان رایج بدون ارائه راهکارهای جدید و واقع بینانه هیچ تأثیر مثبتی نمی تواند داشته باشد و این از مهم ترین مراحل یک گفتمان سازی موفق است.

تشکر و قدردانی

این مقاله منتج از پایان نامه مقطع دکترای نویسنده اول می باشد که در سال ۱۳۹۶ در معاونت پژوهش و فن آوری دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل به شماره ۱۱۹۲۰۴۰۵۹۵۱۰۰۲ تصویب شده است.

تعارض در منافع

نویسندگان اظهار می دارند هیچ گونه تعارض منافع در مورد این مقاله وجود ندارد.

REFERENCES

۱. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة. بیروت: انتشارات دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق.
۲. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تحقیق سید احمد حسینی، جلد اول. بی جا: انتشارات مکتبه مرتضویه، ۱۳۶۷ش.
۳. آقا گل زاده، فردوس، تحلیل گفتمان انتقادی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۵ش.
۴. جمعی از نویسندگان، پگاه حوزه. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم، ۱۳۷۶ش.
۵. اسکندری، محمدرضا، اهمیت و جایگاه گفتمان سازی در منظومه فکری رهبری. بی جا: انتشارات بصیرت، ۱۳۹۳ش.
۶. آقا گل زاده، فردوس، غیاثیان مریم، «رویکردهای غالب در تحلیل گفتمان انتقادی»، مجله زبان و زبان شناسی، ش ۱، ص ۳۹-۵۴، ۱۳۸۶ش.
۷. نورزاد، مجتبی، جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، تهران: نشر جاودانه، ۱۳۸۶ ش.

۸. خمینی، روح الله، **تحریر الوسیله**، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، بی تا.
۹. محقق حلی، **شرایع الاسلام**، تهران: انتشارات استقلال، بی تا.
۱۰. خویی، ابوالقاسم، **مصباح الفقاهة**، تحقیق محمدعلی توحیدی، بی جا: بی نا، بی تا.
۱۱. معرفت، محمدهادی، **تعليق و تحقیق حول کتاب القضاء**، بی جا: بی نا، بی تا.
۱۲. مغنیه، محمدجواد، **تفسیر کاشف**، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۸ش.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران: ناشر دارالکتب اسلامی، ۱۳۷۴ش.
۱۴. ابن منظور، محمدبن مکرم، **لسان العرب**، قم: ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق.
۱۵. زحیلی، وهبة بن مصطفى، **التفسير المنير في العقيدة و الشريعة و المنهج**، بیروت: دارالفکر المعاصر، ۱۴۱۸ق.
۱۶. قرشی، علی اکبر، **احسن الحديث**، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ش.
۱۷. حسینی همدانی، سید محمد، **انوار درخشان در تفسیر قرآن**، تحقیق محمدباقر بهبودی، تهران: انتشارات لطفی، ۱۴۰۴ق.
۱۸. طیب، عبدالحسین، **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: اسلام، ۱۳۷۸ش.
۱۹. طباطبایی، سید محمدحسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: دفترانتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۴ش.
۲۰. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، محقق رضا ستوده، تهران: فراهانی، ۱۳۶۰ش.
۲۱. طالقانی، محمود، **تفسیر پرتوی از قرآن**، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۲ش.
۲۲. جعفری، یعقوب، **تفسیر کوثر**، قم: ناشر هجرت، ۱۳۷۶ش.
۲۳. فاضل، مقدادبن عبدالله، **کنزالعرفان**، تهران: انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۳ ش.
۲۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ قرآن**، بیروت: انتشارات دارالقلم، ۱۴۱۲ق.
۲۵. هاشمی رفسنجانی، اکبر، **تفسیر رهنما**، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶ش.
۲۶. فرکلاف، نورمن، **تحلیل انتقادی گفتمان**، ترجمه فاطمه شایسته پیران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، ۱۳۷۹ش.
۲۷. کاشانی، فتح الله، **منهج الصادقین فی الزام المخالفین**، تهران: کتابفروشی علمی، ۱۳۳۷ش.
۲۸. طوسی، محمدبن حسن، **التبیان**، بیروت: داراحیاء التراث العربی، بی تا.
۲۹. عاملی، ابراهیم، **تفسیر عاملی** تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: انتشارات صدوق، ۱۳۶۰ش.
۳۰. اصغری، محمد، **بررسی فقهی حقوقی رشوه و احتکار**، تهران: نشر اطلاعات، ۱۳۷۷ش.
۳۱. نسایی، سنن نسایی، بیروت: دارالفکر، ۱۳۴۸ق.
۳۲. حرّ عاملی، محمدبن حسن، **وسائل الشیعه**، قم، مؤسسه آل البيت(ع). بیروت دار احیا التراث العربی، ۱۴۱۴ق.
۳۳. انصاری، مرتضی، **المکاسب**، قم: دارالذخایر، ۱۳۷۵ش.
۳۴. مجلسی، محمدباقر، **بحارالانوار**، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۳۵. بروجرودی، حسین، **أحادیث الشیعه**، تهران: بی نا، ۱۳۸۷.
۳۶. کاظمی، فاضل، **مسالك الأفهام إلى آیات الأحكام**، بی جا: بی نا، بی تا.
۳۷. سیوری، مقدادبن عبدالله، **کنزالعرفان فی فقه القرآن**، ترجمه عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، تهران: مکتبه المرتضویه، بی تا.
۳۸. پاینده، ابو القاسم، **نهج الفصاحه**، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ش.

۳۹. دستغیب، عبدالحسین، **گناهان کبیره**، قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم، ۱۳۸۹ش.
۴۰. نوری، حسین، **مستدرک الوسائل**، بیروت: موسسه آل بیت احیا التراث، ۱۴۰۸ق.
۴۱. محمدی ری شهری، محمد، **میزان الحکمه**، قم، دارالحديث، ۱۳۷۵ش.
۴۲. حلی، ابن ادریس، **السرائر**، قم: موسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۱۱ق.
۴۳. متقی الهمدی، **کنز العمال**، تحقیق بکری حیانی بیروت موسسه الرساله، ۱۴۰۹ق.
۴۴. مک دامل، دایان، **مقدمه ای بر نظریه گفتمان**، ترجمه حسینعلی نوذری. تهران: بی نا، ۱۳۸۳ش.
۴۵. سید قطب، **تفسیر فی ظلال القرآن**، بیروت: دارالشروق، ۱۴۱۲ق.
۴۶. کلینی، محمد بن یعقوب، **کافی**، قم: دارالحديث للطباعة و النشر، بی تا.
۴۷. انصاریان، حسین، **تفسیر حکیم**، قم: دارالعرفان، بی تا.
۴۸. جمعی از نویسندگان، **فساد مالی و اقتصادی، ریشه ها پیامدها پیشگیری و مقابله**. تهران: موسسه تحقیقات تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۲ش.
۴۹. صدوق محمد بن علی، **ثواب الاعمال**، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران، بی نا، ۱۳۹۲ش.
۵۰. یعقوبی، احمد بن یعقوب، **تاریخ یعقوبی**، قم: بی نا، ۱۳۷۹ش.
۵۱. بهره مند، مهدی، **تدوین برنامه مبارزه با فساد و ارتقای سلامت در نظام اداری**، تهران: معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی، ۱۳۸۸ش.